

שומרים על עצמאות

בהחלטה תקדימית הכיר לאחרונה בית המשפט לענייני משפחה במודל חדש בעולם הכשרות המשפטית. לא עוד אפוטרופסות שוללת עצמאות, אלא הכרה במודל "תמיכה בקבלת החלטות" המשמר עצמאות, ברוח המגמה לצמצום ממדי האפוטרופסות המנשבת במדינות רבות במערב

מיטל סגל-רייך, מיקי שינדלר

וניצולי שואה ע"ש מרטי ג'ייקוב באוניברסיטת בר-אילן על ידי ד"ר עו"ד מיטל סגל-רייך ועמותת "יד ריבה - סיוע משפטי לקשיש" על ידי ד"ר עו"ד מיקי שינדלר ועו"ד שלומית ברנס. יחד ייצגו אישה בת 78 שתיקרא כאן רבקה (שם בדוי) מטעמי חיסיון, ללא קרובי משפחה בארץ, שאובחנה כחולה במחלת הדמנציה, שהתבטאה בירידה קוגניטיבית ובקשיים בהתנהלות יומיומית. עקב כך, ובהיעדר מנגנונים משפטיים חלופיים, עמדה האישה בפני הליך צפוי למינוי אפוטרופוס לניהול ענייניה.

למרות הירידה ביכולותיה, רבקה לא איבדה את כל קשת המסוגלויות עקב מחלתה. הגם שמסמך רפואי לימד על ירידה משמעותית והאבחון הפסיכיאטרי היה חד-משמעי וגורף כביכול, הרי שבפגישה עימה היה אפשר להתרשם מבלבל בנושאים מסוימים ומאידך גיסא מרצון ומהעדפה ברורים בנושאים אחרים. היה אפשר להיווכח בשינויים בהיבטים תפקודיים מסוימים, ומאידך גיסא בתפקוד ללא שינוי בהיבטים

החלטה תקדימית של בית המשפט לענייני משפחה (אפ (חי') 15-01-43640 א.ב. נ' היועץ המ-שפטי לממשלה, ניתן ביום 8.4.15) מגדירה מחדש את המסגרת המשפטית שבתוכה יכול לפעול אדם עם פגיעה קוגניטיבית, שנגרמה למשל בשל מחלת הדמנציה. לא עוד מסלול חד-כיווני לאפוטרופסות בעולם מושגים בינארי וקר, הצבוע בשחור או בלבן. בית המשפט הכיר בגוונים בעולם הכשרות המשפטית, התואמים את השפע ואת העושר במסוגלות המשתנה והמורכבת של מי שחלו בדמנציה ושל אחרים הזקוקים לסיוע ולליווי בהגשמת רצונם.

הפער בין אפוטרופסות ובין "תמיכה בקבלת החלטות" הוא עצום. בעוד אפוטרופסות שוללת מהאדם את יכולתו האפקטיבית לניהול חייו, מנגנון התמיכה בקבלת החלטות מותיר לו את השליטה על חייו ואת אפשרויות הבחירה

לא עוד אפוטרופסות שוללת עצמאות, אלא הכרה במודל של "תמיכה בקבלת החלטות" המשמר עצמאות, ברוח המגמה לצמצום ממדי האפוטרופסות המנשבת במדינות רבות במערב. הבקשה לקבלת צו "תמיכה בקבלת החלטות" על פי סעיף 12 לאמנה לש-ויון זכויות לאנשים עם מוגבלות הוגשה באמצעות הקליניקה לזכויות זקנים

ד"ר עו"ד מיטל סגל-רייך, מנחה אקדמית, הקליניקה לזכויות זקנים וניצולי שואה ע"ש מרטי ג'ייקוב בפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן

ד"ר עו"ד מיקי שינדלר, מנהל עמותת "יד ריבה - סיוע משפטי לקשיש"

טית והאפוטרופסות, תשכ"ב-1962, שלפיו אפשר למנות אפוטרופוס בין היתר לאדם שאינו מסוגל לדאוג לענייניו, כולם או קצתם. מרגע המינוי עורבים ענייניו של האדם להתנהל בידי האפוטרופוס, שהוא אדם פרטי או תאגיד או גוף שהוקם לצורך זה. לאפוטרופוס סמכות מוחלטת, ככל שהמינוי לא הוגבל, לנהל את ענייניו הכספיים של האדם, את רכושו, לקבוע היכן יגור ואף לקבל החלטות עבורו בעניינים רפואיים. כל בחירה, ולו הכי טריוויאלית, כרוכה בקבלת אישור ובהסכמה של האפוטרופוס; מרכישת מכשיר טלפון נייד או הרחבת חבילת הגלישה, תיקון המחשב, קניית מוצר חשמל, רכישת בגד או מתנה ועד קניית פרחים לשכנה לשבת. האדם מקבל מהאפוטרופוס "דמי כיס" חודשיים לצרכים בסיסיים בלבד, כל אחד לפי ענייניו. כל עניין אחר שיש לו עלות כספית חייב באישור האפוטרופוס, שיחליט ביחס ל"נחיצות", לשיטתו, ויקבע אם ואיך ומתי וכמה כסף להעביר לאדם. באופן דומה, האפוטרופוס יכול להחליט שהאדם יעבור להתגורר בבית אבות או בהוסטל, כי כך "טוב יותר עבורו". והאדם, גם אם יתנגד, עלול למצוא את עצמו מחויב לביתו, בעל כורחו ולמורת רוחו. האפוטרופוס מחויב ב"טובתו", כפי שהוא מבין ומפרש אותה, ויכול לכפות את פרשנותו גם כשהאדם מתעקש שהדבר אינו

אחרים. אף כי נראה שרבה מתקשה בניהול ענייניה הכספיים, היא ניהלה שיחה בנושאים רבים, עמדה על רצון ברור ביחס למקום מגוריה וביחס לחייה כפי שרצתה שיתנהלו. היא הביעה פעם אחר פעם חשש רב מאובדן שליטה על חייה עקב מחלתה, והביעה רצון חוזר ונשנה להסתייע בחברה קרובה ולא באדם זר שייכנס לחייה וינהל את ענייניה במקומה. רבה הייתה זקוקה לעזרה ולתמיכה, לא למינוי אפוטרופוס. הפער בין אפוטרופוסות ובין "תמיכה בקבלת החלטות" הוא עצום. בעוד אפוטרופוסות שוללת מהאדם את יכולתו האפקטיבית לניהול חייו, מנגנון ה"תמיכה בקבלת החלטות" מותיר לו את השליטה על חייו ואת אפשרויות הבחירה. המנגנון שומר על עצמאותו של האדם ומציע התאמות להחלטות או לירידה ביכולות. אפוטרופוסות והליך להגבלת הכשרות המשפטיות מסמלים במידה רבה שער המגדר מחדש את ישותו המשפטית של האדם שעובר דרכו; ואילו "תמיכה בקבלת החלטות" מסמלת שביל גישה נוח ונגיש אל כל צומתי החיים, ובו צועד האדם עם הכלל. "תמיכה" אינה מגדירה מחדש את האדם, הנותר במלוא כשרותו המשפטית, אלא את סביבתו, המחויבת לסייע לו במימושה וללוות אותו בצעידה בטוחה על השביל ליעד שיבחר. אפוטרופוסות מוסדרת בחוק הכשרות המשפ-

בטובתו.

בנוסף לפגיעה בחירות ובאוטונומיה של האדם, מחקרים מצביעים על ההשלכות השליליות שיש למינוי אפוטרופוס על רווחתו הנפשית של האדם. לעיתים גורם המינוי לפגיעה בדימוי העצמי של האדם, לתחושה של חוסר אונים וחוסר תקווה, להסתגרות פנימית, לירידה במוטיבציה עד כדי הידרדרות למצב דיכאוני. במקרים מסוימים אף עלול מינוי אפוטרופוס לפגוע ביכולתו של האדם להשתקם. הן מחקרים, ובראשם מחקרו של פרופ' ישראל (איסי) דורון בעניין זה, והן הפרקטיקה המקצועית מלמדים כי אפוטרופוסות בדרך כלל נקבעת באופן גורף על כל תחומי חייו של האדם, אף כי לפי החוק אפשר לסייגה להקשרים צרים רלוונטיים. עוד עולה כי לרוב היא נקבעת ללא מגבלת זמן וללא צמתים לבקרה ולמעקב בדבר נחיצותה והתאמתה. מוסד האפוטרופוסות נמצא כמוסד שנעשה בו שימוש בעיקר ביחס לאנשים זקנים ולאנשים עם מוגבלויות,

שעם ירידה ביכולות כלשהן נדונים להגבלה גורפת על חירותם. המספרים בלתי נתפסים; בישראל חיים כ-50 אלף אנשים תחת אפוטרופוסות, רובם כלל לא היו בבית המשפט שמינה להם את האפוטרופוס ולא היו שותפים להליך המשפטי בעניינם, בשל אותה טענה רפואית של "חוסר מסוגלות". הם תויגו, סומנו ונחצו את אותו "שער", מצוידים באבחנה רפואית, אל עבר מציאות של כשרות משפטית מוגבלת ואובדן החירות. רבקה רצתה לשלוט בגורלה, להמשיך ולקבל החלטות בענייניה ולא להיות נתונה לשליטת חירותה באמצעות אפוטרופוסות שאינה זקוקה לה. על רקע המציאות המשפטית הצרה שלא לכדה את העושר ואת הגיוון של החיים האמיתיים, ומתוך פרקטיקה מקצועית שזעקה לשינוי, נולד הצורך ביצירה ובפיתוח של מנגנוני סיוע וליווי המשמרים את האוטונומיה. רעיון התמיכה בקבלת החלטות נולד מההבנה שלמרות קשיים ביכולות מסוימות שמוות לאדם יכולות, וכי יש ערך במתן הכלים והסיוע

עמותת יד ריבה – סיוע משפטי לקשיש

עמותת "יד ריבה – סיוע משפטי לקשיש" פועלת לסייע משפטית לאוכלוסיית הזקנים במיציא זכויותיהם ועושה זאת במגוון תחומים, כגון: בריאות, דיור, אפרטרופוסות, צרכנות, ביטוח לאומי, ובמגוון תוכניות כגון: מיציא זכויות וייעוץ משפטי, סיוע משפטי לזקנים הסובלים מהתעללות, מהזנחה ומהזנחה עצמית, סיוע משפטי לזקנים המרותקים לביתם, השוהים במוסדות או מאושפזים בבתי חולים, קו מידע, מערך הרצאות, פעילות למען שינוי מדיניות וחקיקה לטובת אוכלוסיית הזקנים. העמותה שמה לה למטרה להנגיש את שירותיה בכל רחבי הארץ, ותודות לשיתוף פעולה עם "יד שרה" המאפשר פעילות מתוך סניף, פיה, לעמותה שלוחות במעל 20 ערים, מערך בדרום ועד טבריה בצפון. השירות ניתן בסיוע מערך של כמאה מתנדבים, רובם עורכי דין.

הקליניקה לזכויות זקנים וניצולי שואה

הקליניקה לזכויות זקנים וניצולי שואה ע"ש מרטי ג'ייקוב בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן פועלת לקידום זכויות של אנשים זקנים במגוון מישורים. היא פועלת למיציא זכויות זקנים אצל רשויות וגופים ולמיציא ולשמירה של זכויות ניצולי שואה. היא פועלת בעניינים כגון צרכנות, זכויות חולים, סיעוד, ביטוח לאומי, הפליה מחמת גיל, דיור מוגן ובתי אבות, תכנון ומניעה למצבים של ירידה ביכולות. הקליניקה שמה לה למטרה מרכזית לקדם זכויות זקנים ושינוי חברתי במפת האפוטרופוסות בזיקנה. היא פועלת מתוך הכרה בזכות לכשרות משפטית בכל גיל ובכל מצב רפואי ובמקביל מהכרה בחובה לבצע התאמות משפטיות בחברה כדי לאפשר זאת. הפעילות היא הן לשינוי חברתי ומערכתי רחב, והן בייעוץ ובייצוג משפטי פרטני ללא תשלום.

שיאפשרו את מימושו תוך קיום רצונותיו והעדפו־ תיו. סעיף 12 לאמנה הבינלאומית לזכויות אנשים עם מוגבלות סימן את הערך כמטרה, והחיל את הת־ פיסה של כשרות משפטית לכל, תוך ביצוע התאמות למימושה. על פי סעיף זה, הבקשה שהוגשה בשם רבקה נועדה לשמר את כשרותה המשפטית ואת עצמאותה ולאפשר לה לבחור את דרך חייה ואת מקום מגוריה ולנהל את ענייניה תוך תמיכה וליווי. להגשת הבקשה חברו שני גופים חברתיים הפועלים לקידום זכויות זקנים בכלים משפטיים.

הקליניקה והעמותה ייצגו את רבקה בבקשה שה־ גישו בשמה בבית המשפט לענייני משפחה בחיפה, לקבלת צו לתמיכה בקבלת החלטות על פי סעיף 12 לאמנה לשוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות. רבקה ביקשה לקבל הכרה משפטית בליווי ובתמיכה של חברתה הטובה זה שנים, אשר תוכר גם כלפי הר־ שיות כ"תומכת", מנגנון המעניק לרבקה תחושת הקלה וביטחון שענייניה יישארו בידיה בסיוע אדם מטעמה, ולא יצאו משליטתה ויתנהלו מעל לראשה בשעה שהיא מובלת אל עבר שער האפורטרופסות. בפסיקה תקדימית קיבל בית המשפט לענייני משפחה בחיפה (השופטת אספרנ־ צה אלון) את הבקשה, וניתן צו לתמיכה בקבלת החל־

טות. לפי ההחלטה, חברתה של רבקה תלווה אותה ותתמוך בה בניהול ענייניה ככל שרבקה תצטרך. תחת מינוי אפורטרופוס והגבלת כשרותה המשפטית הורה בית המשפט על מתן תמיכה לקיום רצונותיה עימה ולא במקומה. זאת בהתאמה לתוכנית ליווי שהציעו הקליניקה והעמותה, עד להבניית מנגנון חברתי רחב היקף ומוסדר בהקשר זה, וגם לשם כך הן פועלות.

השופטת אלון כתבה בהחלטתה כך: "מניסיוני השיפוטי נחשפתי לכך כי אוכלוסיית הזקנים נתו־ נה ביתר שאת ולרוב ללא הגנה מספקת על זכויותיה למינוי אפורטרופוס, בין אם לבקשת בני המשפחה ובין אם לבקשת רשויות הרווחה. הגבלת כשרות ומינוי אפורטרופוס נעשה במינוי של קבע וללא הג־

בלה... מצב זה יוצר קרקע פורייה לפגיעה של ממש בזכויות וברצונות החסויים... **למודל המוצע ית־ רונות רבים** [ההדגשות במקור; מס"ר, מ"ש] – הוא אינו שולל מהמבקשת הנתמכת את השליטה המ־ לאה על אורח חייה, איכות חייה ורווחתה. הוא מעצים אותה, מעניק לה בטחון, מחזק את תחושת העצמאות וכן אינו מאיין את השליטה על חייה, על משקל 'אל תשליכני לעת זיקנה'..."

החלטה תקדימית זאת מתיישבת היטב גם עם המגמה לתיקון חוק הכשרות ועם רוח הצעת החוק שאושרה בנובמבר 2014 בקריאה ראשונה בכנסת וקובעת עקרונות יסוד חדשים בסוגיות של כשרות משפטית, ובהם עקרון ה"צורך" והמידתיות. בהח־ לטת בית המשפט הושארה השליטה על חייה של רבקה בידיה, באין צורך לשלול ממנה את זכותה לנהל את חייה, ונפתח עבורה שביל גישה רחב וארוך לכל צומתי החיים. באותו שביל יכולים רבקה ואח־ רים לנוע בחופשיות ותוך סיוע, למרות ירידה ביכולות, למרות מחלת הדמנציה, למ־ רות ירידה קוגניטיבית ולמ־ רות מוגבלות שכלית, נפשית או אחרת.

וכשזקני העיר ישבו בשע־ רים למשפט, הרי שבעקבות החלטה זו יש לקוות כי אב־ חנה רפואית לא תתורגם עוד למושגים משפטיים מצומ־

צמים אלא תעסוק ברמות תפקוד משתנות ובשלל פרמטרים נוספים. המדובר בבשורה של ממש ובה־ חלטה משמעותית לאנשים זקנים, הנתונים במיוחד לאפורטרופסות, כפי שמלמדים המחקרים והפר־ קטיקה, והן לאנשים עם מוגבלויות בכלל. למעשה היא משמעותית לחברה בכללה, נוכח תוחלת החיים העולה והסבירות העולה להזדקן בתוכה, ולנוכח הציפייה והתקווה להזדקן בכבוד. אתגרים שונים עלולים לגרום לקושי תפקודי או לאובדן זה או אחר של יכולות אצל כל אחד, ומעתה יוכל האתגר לקבל פתרון מותאם ודינמי לפי העניין.

ואשר לרבקה, היא יכולה, בעקבות ההחלטה, לציין את עצמאותה שנשמרה היכן שתמצא, עם מי שתמצא וכפי שתעדיף ותבחר.

יש לקוות כי אבחנה רפואית לא תתורגם עוד למושגים משפטיים מצומצמים אלא תעסוק ברמות תפקוד משתנות ובשלל פרמטרים נוספים